

*From Antiquity to Nowadays
От древността до днес*

ЕВРЕЙСКИТЕ ОБЩНОСТИ В ЮЖНА ИТАЛИЯ ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ (ЕВРЕЙСКОТО ПРИСЪСТВИЕ В АПУЛИЯ – VII – XII ВЕК)

Георги Димов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Юдеите векове наред представлявали една от най-големите професионални групи в южноиталианските земи. Особен интерес предизвиква и днес тяхното присъствие в една от провинциите на Южните Апенини, а именно историческата област Апулия. Още повече периодът, който белязал възхода на еврейското присъствие сред апулийските градове, бил VII – XII век. По това време в Трани, Отранто, Бари и Таранто възникнали големи еврейски общности, които се занимавали с боядисване на платове, търговия и медицина. В тази връзка настоящата статия прави опит не само да очертае мащаба на еврейското присъствие сред апулийските *civitates*, но и да разкрие ролята, която юдейските общности изиграли в живота на Южна Италия през Средните векове.

Keywords: Jews, Apulia, Southern Italy, Medieval History

Юдеите векове наред формирали една от големите професионални групи в Южна Италия¹). От надгробните надписи на починали евреи в Апулия се вижда, че тяхното присъствие в Отранто например било значително²). Надписите пък били първоначално на гръцки, а впоследствие на латински и иврит. Около 810 г. от катакомбите в Бриндизи и Веноза са запазени епитафии, които гласят: *Шалом; мир над Израил; Амин; Йосиф, син на Йосиф е погребан; жената на Давид; Сабатай, Йаков, Самуил* и т.н. Много от починалите през VII в. еврейски първенци заемали куриални, а сетне муниципални длъжности³). Някои били дипломати, като пратеника на Карл Велики (800 – 814) в двора на Харун ал-Рашид (786 – 809) – Исаак. Други се изявявали като лекари и духовни учители. Бари пък се превърнал в отправна точка за кариерата на няколко равини, които впоследствие се прочули със своите знания в Кайруан, Кордоба и Ал-Фустат. Особено осезаемо било юдейското присъствието в търговията⁴), още повече множество данни ни отвеждат към безспорната еврейска роля в градската икономика на Апулия през Средните векове. До началото на X в. тази роля на юдейските общности в живота на

градове като Отранто, Таранто, Бари и Ориа била неоспорима. В тази връзка особено показателни са предприетите мерки от император Василий I Македонец (867 – 886) към част от юдейските общности в апулийските градове в края на IX в. Ромейският василевс склонил еврейските мъдреци от района на Саленто да се включат в спор, проведен в Константинопол, а именно, за издигането на кой от двата храма са похарчени повече средства – църквата „Света София“ във византийската столица или за Йерусалимския храм. Последвалите разгорещени спорове предизвикали над двадесетгодишни конфронтации между византийските власти и еврейското население на империята. Гоненията били прекратени едва при сина на Василий – Лъв VI Философ (886 – 912), а еврейските общности в Апулия продължили своето мирно съществуване.

Отделно, в съвременната историография се е наложило мнение, според което, след 20-те години на десетото столетие голяма част от апулийските евреи мигрирали към Кампания вследствие на арабските атаки⁵⁾ и предприетите гонения от император Роман I Лакапин (920 – 944) към тях⁶⁾. Днес, въз основа на археологически и писмени свидетелства, тази теза е основателно отхвърлена в медиевистиката. Наистина, еврейското присъствие е добре засвидетелствано в изворите от средновековна Кампания, но това не означава, че юдейското население изчезнало напълно от Апулия⁷⁾. При това някои еврейски равини като Абу Аарон били приети на служба от берберските емири на Бари. А други, като Палител, предrekli на мюсюлманските принцове в Апулия, че ще управляват о. Сицилия и на север от Рим. От Ориа са запазени също така редица свещени еврейски книги от X в., изработени навярно в т. нар. Вавилония (средновековното наименование на дн. Египет). Синът на същия този Палител по-късно ходатайствал пред ромейските власти при освобождаването на свои единоверци в Ориа и Бари. Друг е въпросът, че арабите също влизали в конфронтация с апулийските евреи, за което напомня извършеното клане над юдеи в района на Отранто през 925 г. Така или иначе, голяма част от юдейските общности оцелели в тези смутни времена, а имената на отделни лица, като прочутия лекар Сабетай Донноло (913 – 982), са запазени в средновековните документи. Известният лечител, астролог и астроном останал обвързан с арабските си покровители и впоследствие посетил Палермо и Багдад. За да добием по-ясна представа за еkleктиката на времето обаче, ще отбележим, че същевременно с това Сабетай оставал поданик на византийския император. В тази връзка ще обърнем особено внимание и на еврейското *ghetto*, или по-точно *giudecca* (*джудека*) в Трани, имайки предвид ролята на юдеите в търговския живот на голямия апулийски пристанищен град⁸⁾. Генезисът на еврейския квартал се свързва с X – XI в., като в неговите рамки съществували къщи, улици и синагоги⁹⁾. В *giudecca* на Трани техният брой включвал конкретно две култови сгради, а от компютърната възстановка на квартала, направена

от Роберто ди Тола, проследяваме разнообразието от постройки, достигнало своя пик в XIII в.

Това, което се вижда от археологическите проучвания, са предимно малки и неугледни къщи, самостоятелни постройки, залепени за външните стени на синагогите¹⁰⁾, както и две-три по-масивни сгради, вероятно палати на някои от новозабогателите евреи в града. Днес в Трани е запазена фасадата на някогашния *Palazzo Lopez*, който принадлежал на замогнал се юдейски търговец. Фасадата на сградата, въпреки че е по-късна от разглеждания от нас период, наподобявала екстериора на венецианските и флорентинските *palazzi*, особено в архитектурния стил (*bugnato*)¹¹⁾. Планът на сградата също копира ломбардските и венецианските търговски домове (*casa bottega*). От друга страна, самото разположение на такъв дворец, и то изграден в еврейски квартал, било нещо непознато, и по-точно немислимо, за другите части на Европа. Особено интересно е наличието на множество галери и засводени помещения в *Palazzo Lopez*, чиито големи входове се намирали откъм улицата. Относно тяхното предназначение единствено може да предположим, че те най-вероятно са изпълнявали функцията на „магазини“ за търговци или занаятчии, още повече ние не знаем дали споменатите помещения са били отдавани под наем, или са използвани от собствениците на палата¹²⁾. Подобно на тези помещения в близост до синагогите се намирали и известен брой къщи, изградени на по два-три етажа, като в приземията им отново се наблюдава наличието на големи и широки засводени входове, разположени откъм улицата, вероятно за да се улесни прибирането или продажбата на дадената стока. Впечатлен от размаха и дейността на обитателите на гетото в Трани, М. Бертаджини го определил като център на юдаизма в Апулия, но това би трябвало да се отнася преди всичко за началото на XIII в., когато в Трани живеел начетеният равин *Rabbi Isaiah* (1200-1260)¹³⁾. Впрочем ние не знаем дали в един по-ранен период съществували религиозни училища (*yeshivot*), при условие че през IX в. в южноиталианските земи и специално в Сицилия пристигнали много начетени евреи от Северна Африка с вълната на първите арабски завоевания. Търговската активност на евреите, на свой ред, също оставила отпечатък върху комерсиалната топография на Трани, което ясно личи от наименованията на някои от главните градски артерии. Така няколко от основните улици с времето останали в колективната памет на селището като *Via La Giudea*, *Via Sinagoga*, *Via Della Giudecca*, *Via Moisè da Trani*. При това не всички евреи в Трани се занимавали с търговия, някои произвеждали сапун, други притежавали земя¹⁴⁾. Интересно е да се отбележи, че в разрез с установения стереотип, евреите почти не се занимавали с лихварство и отпусканите от тях парични суми били малки по размери¹⁵⁾. Заемането и даването на кредити в Южна Италия останало изцяло в ръцете на „християните“, и то предимно на банкерите от Тоскана, Ломбардия и Лигурия. В случая с Трани се уточнява, че

всички лихвари били чужденци и от Христовата вяра¹⁶). Наистина, от големия кампанийски град Салерно ни е известен епизодичен случай, в който Мануил Евреина (*hebreus*) отдал срещу лихва немалка сума пари на някакъв гражданин на Рим (*civis Romanus*), но това били редки, дори единични сделки. Иначе в Транто някой си Теофилакт Евреина притежавал голямо количество земи, най-вече лозя. Той участвал и в редица сделки между 1033 – 1039 г. Друго свидетелство ни осведомява за наличието на еврейска общност в Бари, която през втората половина на XI в. е поставена под патронажа на Сикелгаите – съпруга на апулийския херцог Робер Гискар. Като цяло, норманските владетели протекторирали еврейските общности в Южна Италия, които оставали под пряката власт на своите религиозни лидери. След 1155 г. обаче еврейският квартал в Трани попаднал под опеката на местния епископ. Според други транийските юдеи са поставени под патронажа на Католическата църква едва при Хайнрих VI (1191 – 1197) в 1195 г. Въпреки това Апулия става известна със своите богати юдейски комуни през XII в., поне доколкото може да се доверим на равина Йакоб бен мер Таб от Франция. Последният твърди, че думата Божия идвала от Отранто, а Свещеният закон – от Бари¹⁷). По-рано друг еврейски пътешественик от XI в. споменава *inter alia* многолюдните еврейски общности в Ориа и Бари¹⁸). Дядото на този пътешественик *Раби Самуел* изпълнявал длъжността на ковчезник на принца на Капуа. В тази връзка ще отбележим, че извън стените на този кампанийски град се намирало и еврейско гробище¹⁹). Същото съществувало и в Сиракуза, като през 1185 г. то даже било разширено. Затова е въпрос на време бъдещите археологически проучвания да локализируют подобен некропол в района на някой от големите апулийски градове като Трани. При това Вениамин от Тудела, със своите неуморни усилия да преброи еврейските семейства по всички прекосени от него земи, ни е оставил описанието на юдейски общности в Неапол, Палермо, Месина. А относно Салерно еврейският пътешественик твърди, че градът разполагал с най-многобройното еврейско население на материка. В Апулия неговият маршрут обхваща Трани, Бари, Таранто, Бриндизи и накрая Отранто. За Трани обаче Вениамин от Тудела е посочил наличието едва на 200 юдейски семейства, при условие че археологическите разкопки ни разкриват съвсем друга картина²⁰). Многобройните очертания на къщи и дюкяни илюстрират наличието на многолюдно еврейско население. Разбира се, причините за разминаването на писмените и материални извори биха могли да бъдат няколко. На първо време, еврейското население на Трани вероятно нараства, след като в Апулия се заселват известен брой юдеи от Испания. Тяхната миграция е продиктувана от рзширяването на политическото влияние на Кастилия и Арагон след 1144 г. Населението на апулийския град нараства и след разрушаването на Бари от норманските монарси в 1156 г. Ала колкото и да са съществени двете събития за демографската картина в *giudecca* на Трани, те предшестват

Итнерариума на Вениамин от Тудела. Затова може да свържем възхода на еврейския квартал по Адриатическото крайбрежие с третата вълна на миграция. Тя се извършва в рамките на последните години от дванадесетото столетие и е свързана с гоненията, предприети от Филип Огюст (1179 – 1223) над евреите във Франция. Знаем, че по това време Трани е важен пристанищен център, а повечето еврейски първенци се препитават от търговия и заняти. Апулийският град още в 1063 г. създава свое морско право (*Ordinamenta maris*), а след 50-те години на XII в. измества Бари като водещо адриатическо пристанище. И не на последно място, еврейският квартал на Трани се намира в непосредствена близост до транийския порт, а френският равин Йакоб описва богатствата на еврейските общности в Апулия към края на дванадесетото столетие. Така или иначе, в наше време редица учени изчисляват упоменатите юдеи на 5 % от населението в южноиталианските земи през същинското Средновековие²¹⁾. Колкото и преувеличена да изглежда тази цифра, само в Неапол до XIII в. са идентифицирани три еврейски квартала и няколко синагоги²²⁾. Накрая, за да добие картината типичната за Медзоджорно еkleктичност в социалните, икономическите и културните структури, ще споменем, че синагогите, на свой ред, имали преки заемки от византийската култова архитектура, което говори за все още живите връзки на Трани с Изтока. Подобно на пространството около градското *дуомо* (*ниацата*) прилежащата територия около синагогите също се използвала за различни еврейски обичаи на открито: *simhat torah*; *bar mitzvah*; сватби и т.н. Също така нетипично за средновековна Европа било и едва ли не „скандалното“ приемане на юдейската вяра сред някои от жителите на градовете в Медзоджорно. И ако късният препис на абат Аме невинаги се възприема като достатъчно благонадежден източник, то от 1102 г. се е запазил случаят с един свещеник от Лукания – син на Дрого (норман?), който приел името *Обадия* (Нормана). В автобиографията, която „неофитът“ съставил след известно време, се споменавало, че дори неговият някогашен духовен наставник – архиепископът на Бари, приел юдаизма около 1060 г. в Константинопол²³⁾.

В заключение ще отбележим, че еврейското присъствие в Южна Италия е добре засвидетелствано чрез многобройни писма, документи и наративи през ранното и същинското Средновековие. Апулия оставала някак си по-вънстрани на този фон. Няма съмнение обаче, че по Адриатическото крайбрежие, както видяхме от комерсиалната топография на Трани, юдейските общности били не само многобройни, но и добре интегрирани в икономиката и търговията на Апенините през единадесетото и дванадесетото столетие. На практика, евреите в Медзоджорно оказали голямо влияние върху културата на юдейските общности в Централна и Югоизточна Европа (Ашкенадзи), като за това спомогнали както поемата на Сафатий от Ориа, така и трудовете на Аматий от Ориа и Силано от Веноза (XI в.). Всъщност

религиозна толерантност към евреите в Апулия се наблюдава и при управлението на Хоенщауфените в кралство Сицилия. Неслучайно Фридрих II (1221 – 1250) преотстъпил редица привилегии на юдейското население сред апулийските селища. Такъв вид привилегии представлявал монополът върху боядисването на дрехи – доходен за времето си занаят. По това време се прочул и равинът от Трани – Исаак бен Мали (1180 – 1250). Краят на юдейското присъствие настъпил едва с налагането на анжуйската власт в южната част на Апенините в 1266 г. През XIII в. повечето апулийски евреи били насилствено покръстени, изгонени от южноиталианските земи, а синагогите им – превърнати в християнски храмове. Така бил сложен краят на едни от най-многолюдните юдейски общности в християнска Европа през Средните векове, а именно на тези от Апулия.

БЕЛЕЖКИ

1. Самите евреи през X в. посочват причините за своето заселване в Апулия още през римско време – и по-точно по времето на императорите Веспасиан и Тит. Те нееднократно упоменават своите общини в градове като Таранто, Отранто и Бари към края на хилядолетието, като уточняват, че точният брой на преселените юдеи възлизал на 5000 души.
2. Ruderman, D.B. At the Intersection of Cultures: The Historical Legacy of Italian Jewry. – In: V. Mann, ed., Gardens and Ghettos: The Art of Jewish Life in Italy. Berkeley: University of California Press, 1989, 2 – 4.
3. Стоу, К. Отчужденное меньшинство. Евреи в средновековой латинской Европе. Москва, 2007, 59 – 91.
4. Ashtor, E. Gli ebrei nel commercio mediterraneo nell'Alto Medioevo (sec. X – XI). – In: Gli ebrei nell'Alto Medioevo. 30 marzo-5 aprile 1978, Settimane del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo. vol. I, Spoleto, 1980, 401 – 487.
5. През 925 г. Фатимидите разоряват Апулия и превземат Ориа.
6. Роман Лакапин прави опит да обърне в християнството еврейското население на Апулия. Много от равините пострадали, а техните свещени книги в Бари и Ориа са изгорени.
7. Разполагаме със сведения за наличието на синагога в Неапол през XI в., а в 1002 г., сред очерчанията на кампанийския град се упоменава *vicus judeorum*. Редица харти от Салерно разкриват наличието на еврейски домове в града. Поредната диплома от кампанийското селище съобщава за *inter muros et muricino, ad ipsa judaica*.
8. Еврейските квартали из южноиталийските градове били често срещана гледка, а еврейското гето в Салерно придобило такава популярност, че хората започнали да го наричат *judaica* през XI в. Изглежда, че владетелската черква, посветена на Богородица, притежавала земя в този квартал, тъй като продала голяма част от имота, както и един кладенец на юдеите.

9. Colafemmina, C. Gli ebrei nel Mezzogiorno d'Italia. – In: R. La Franca, Architettura Judaica in Italia: Ebraismo, Sito, Memoria Dei Luoghi. Palermo, 1994, 248 – 249; Ronchi, B. Indagine sullo sviluppo urbanistico di Trani dall' XI al XVIII secolo. Fasano, 1984, p.61.
10. Най-вероятно това са жилищата на равините.
11. Специфична декоративна обработка на камъка във фасадата.
12. Arthur, P. Naples. From Roman Town to City-State. London, 2002, 109 – 145.
13. Трябва да се отбележи, че възходът на еврейския квартал в Трани настъпил, след като Фридрих II (1197 – 1250) преотстъпил правата за търговия с коприна на еврейските търговци в 1231 г.
14. Documenti per la storia degli Ebrei in Puglia nell' archivio di stato di Napoli. – In: regione Puglia- assessorato alla cultura Istituto Ecumenico S. Nicola, 1990, p.34.
15. Pergamene di Barletta. Archivio Capitolare, № 141; CDBVI, N. 10, 18.
16. Colafemmina, Aspetti, p.19.
17. Bonfil, R. Mito, retorica, storia: saggio sul 'Rotolo di Ahima'az. – In: Robert Bonfil, Tra due mondi: cultura ebraica e cultura cristiana nel medioevo. Naples, 1996, 100 – 101.
18. The Chronicle of Ahimaez, trans. M. Salzman. Columbia 1924, 91 – 100.
19. Regesto di S. Angelo in Formis, 15 – 17 № 7.
20. Вениамин от Тудела не пропуснал да отбележи еврейската общност в Трани, която наброявала *200 израели*. Еврейският пътешественик отбелязва още, че това е „*красив град*“, като неговото географско разположение благоприятствало икономическия му растеж – вж. Benjamin of Tudela, The itinerary of Benjamin of Tudela, M.N. Adler, ed. And trans. London, 1907, p.9.
21. Houben, H. Gli Ebrei nell'Italia meridionale tra la meta` dell'XI e l'inizio del XIII secolo – In: Mezzogiorno normanno-svevo, 193 – 211.
22. Palmieri, S. Mobilità etnica e mobilità sociale nel mezzogiorno longobardo, ArchStorProvNap, XX, 1981, 31 – 104.
23. Praver, J. The autobiography of Obadyah the Norman, a convert to Judaism at the time of the First Crusade. – In: Studies in Medieval Jewish History and Literature. Cambridge, 1979, 110–134.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

The Chronicle of Ahimaez, trans. M. Salzman. Columbia, 1924.
Documenti per la storia degli Ebrei in Puglia nell' archivio di stato di Napoli . – In: *Regione Puglia* – assessorato alla cultura Istituto Ecumenico S. Nicola, 1990.

- Benjamin of Tudela, The Itinerary of Benjamin of Tudela, M.N. Adler, ed. And trans. London, 1907.
- Le pergamene di Barletta. Archivio capitolare (897 – 1285), ed. F. Nitti. – In: Codice Diplomatico Barese, VIII, Bari, 1914.
- Regesto di S. Angelo in Formis, ed. M. Inguanez. Montecassino, 1925.
- Изследвания**
- Ruderman, D. B. (1989). At the Intersection of Cultures: The Historical Legacy of Italian Jewry. – In: V. Mann, ed., *Gardens and Ghettos: The Art of Jewish Life in Italy*. Berkeley: University of California Press.
- Стоу, К. (2007). *Отчужденное меньшинство. Евреи в средновековой латинской Европе*. Москва.
- Ashtor, E. (1980) Gli ebrei nel commercio mediterraneo nell'Alto Medioevo (sec. X – XI). – In: Gli ebrei nell'Alto Medioevo. 30 marzo – 5 aprile 1978, *Settimane del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo*. vol. I, Spoleto.
- Colafermina, C. (1994). Gli ebrei nel Mezzogiorno d'Italia. – In: R. La Franca, *Architettura Judaica in Italia: Ebraismo, Sito, Memoria Dei Luoghi*. Palermo, 245 – 261.
- Ronchi, B. (1984). *Indagine sullo sviluppo urbanistico di Trani dall'XI al XVIII secolo*. Fasano.
- Arthur, P. (2002). Naples. *From Roman Town to City-State*. London.
- Bonfil, R. (1996). Mito, retorica, storia: saggio sul 'Rotolo di Ahima'az. – In: Robert Bonfil, *Tra due mondi: cultura ebraica e cultura cristiana nel medioevo*. Naples.
- Palmieri, S. (1981). Mobilità etnica e mobilità sociale nel mezzogiorno longobardo, *ArchStorProvNap*, XX, 31 – 104.
- Prawer, J. (1979). The autobiography of Obadyah the Norman, a convert to Judaism at the time of the First Crusade. – In: *Studies in Medieval Jewish History and Literature*. Cambridge, 110 – 134.
- Colafermina, C. (2012). *The Jews in Calabria*, Brill.
- Colafermina, C. (1977). Gli ebrei a Taranto nella documentazione epigrafica (secc. IV – X), in *La Chiesa di Taranto, I: Dalle origini all'avvento dei Normanni*, a cura di C. D. Fonseca, Congedo Editore, Galatina.
- Colafermina, C. (1990). *Documenti per la storia degli ebrei in Puglia nell'Archivio di Stato di Napoli*, Bari.
- Colafermina, C. (1995). *Federico II e gli ebrei, in Federico II e l'Italia. Percorsi, luoghi, segni e strumenti*, Roma.
- Coniglio, G. (1981). La società di Trani e gli ordinamenti. – In: *Archivio storico pugliese*, 24, 75 – 88.

- Cluse, Ch. (2004). The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries). – In: *Proceedings of the International Symposium held at Speyer*, 20 – 25 October 2002. ed. Hen, I. Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages, vol. 4. Turnhout.
- Gil, M. (2004). Institutions and events of the eleventh century mirrored in Geniza letters. – In: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 67, 151 – 167.
- Goitein, S. (1967). Mediterranean Society: *The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, vol. 4: Daily Life. Berkeley: University of California Press
- Goitein, S. (1982). Geniza Sources for the Crusader Period: A Survey. – In *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem presented to Joshua Prawer*, Jerusalem: Yad, 306 – 322.
- Gil, M. (1995). Sicily 827 – 1072. In Light of the Geniza Documents and Parallel Sources. – In: *Italia Judaica*, V, 96 – 171.
- Houben, H. (1999). Gli Ebrei nell'Italia meridionale tra la meta` dell'XI e l'inizio del XIII secolo – In: *Mezzogiorno normanno-svevo*, Napoli, 193 – 211
- Kreutz, B. (1991) *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*. Philadelphia.

JEWISH COMMUNITIES IN SOUTHERN ITALY DURING THE MIDDLE AGES (JEWISH PRESENCE IN APULIA – VII – XII CENTURY)

Abstract. The topic of the article is the history of the Jews of Apulia. Their communities in such cities as Oria, Taranto, Bari and Trani reached a highpoint during the Middle Ages. Toleration of the Jews in Apulia came to end when the Apulia, as well as other parts of southern Italy fell to the Kingdom of Naples. King Charles II of Anjou ordered the forced baptism of all Jews in his realm. Many Apulian Jews fled to neighboring central Italy and northern Italy. Many also moved to the Germanic areas of central Europe. All synagogues at that time were converted into Roman Catholic Churches and all Torah academies were closed.

✉ **Mr. Georgi Dimov**
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: gdimov1981@abv.bg